

ДЖЕРЕЛА

1. Журавлев В.И. Основы педагогической конфликтологии / В.И. Журавлев. — М.: РПА, 1995. — 183 с.
2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. — М.: Просвещение, 1987. — 190 с.
3. Коваль І.А. Психологічні особливості навчальних конфліктів / І.А. Коваль // Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. — К., 2002. — Т. IV, ч. 3. — С. 86–96.
4. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев — М.: Знание, 1979. — 47 с.
5. Ложкін Г.В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика [Текст] / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. — К., 2007. — 435 с.
6. Фіцула М.М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : навч.-метод. посіб. / М.М. Фіцула, І.І. Парфанович. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2008. — С. 237–246.
7. Юрківський Є.В. Чинники конфліктності у студентському середовищі / Є.В. Юрківський // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія 3: Педагогіка і психологія. — № 4. — 1998. — С. 107–109.

Рецензент: Котлова Л.О., кандидат психологічних наук.

УДК: 159.955.4:658.336:629.73 (045)

І.О. Цибулько,
аспірантка Національного авіаційного університету

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ РЕФЛЕКСІЇ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ СФЕРИ

Актуальність представленого дослідження полягає у вирішенні основних задач, які стоять перед сучасною системою освіти, зокрема, підвищенні якості підготовки майбутніх фахівців. Рівні успішності виконання професійних задач майбутніми авіаторами оцінюються здатностями до вибору продуктивних стратегій поведінки, орієнтованих на вирішення професійних задач, дотримання самоконтролю і самооцінки, стремління до самоактуалізації. Особливої важливості у процесі удосконалення задач підготовки майбутніх фахівців набуває поняття «професійна рефлексія», яке розкривається нами як сформована здатність особистості до ефективного співвідношення особистісно-професійного потенціалу з кваліфікаційними вимогами обраної професії. Саме така здатність є тим новоутворенням фахівця, яке сприятиме розвитку умінь обирати продуктивні стратегії подолання труднощів діяльності в умовах ризику та відповідальності.

В умовах сьогодення випускник вищого навчального закладу має бути висококваліфікованим, стресостійким як до виробничих, так і невиробничих ситуацій. Рефлексія як здатність особистості до самопізнання та самоаналізу власної психічної діяльності є одним із найважливіших показників її суб'єктності в навчально-професійній діяльності. Саме тому, здобуваючи освіту у вищому навчальному закладі, студенти мають розцінювати освітній процес не як спосіб накопичення балів, а як шанс сформувати в собі соціально-особистісні та професійні компетенції. Освіта — це процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок, в якому головним виступає не обсяг знань, а поєднання цих компонентів з особистісними якостями, вмінням

самостійно розпоряджатися набутими знаннями та використовувати їх як на практиці, так і в умовах, не пов'язаних з освітнім процесом.

Проблема дослідження розвитку професійної рефлексії у студентів авіаційного університету як науковий напрям розкривається в контексті поняття «рефлексія». Рефлексію як важливу якість особистості досліджували вже в період античності та визначали як міфологічний «механізм перетворення» образів «інших істот у їхніх тілах» (Аристотель, Геракліт, Сократ, Платон, Плотін та ін.). Згідно з філософською науковою думкою це поняття розглядалося у трьох значеннях: по-перше, як принцип людського мислення; по-друге, як предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту та методів пізнання; по-третє, як діяльність самопізнання, що розкривала внутрішню структуру та специфіку духовного світу людини.

У психологічних дослідженнях рефлексію особистості досліджували як самосвідомість, вчинкову основу дій контролю та самоконтролю поведінки (Н. Аббан'яно, О. Ждан, Н. Ліпкіна, О. Реан, І. Чеснокова та ін.); як суб'єкт пізнання (Г. Баранов, О. Смірнова, О. Сопіков та ін.), як взаємозв'язки та взаємозалежності рефлексії, діяльності та творчості (М. Алексеев, Л. Алексеева, В. Петровський та ін.). У межах психології творчості (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, В. Моляко, Р. Понамарьова та ін.), психології особистості (Ф. Баррон, О. Карпов, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Є. Ісаєв та ін.) класиками цієї науки рефлексія досліджується як один з принципів організації і розвитку психіки людини, насамперед провідних її форм — інтелектуальної та емоційно-вольової здатності людини (Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, С. Рубінштейн) [2, 15–17].

Вченими-психологами виділено сутнісні ознаки визначення поняття «рефлексія». До таких ознак віднесено параметри самосвідомості людини, вчинки, самоконтроль поведінки. Рефлексія розглядається не лише як суб'єкт пізнання, але й як явище, яке впливає на психіку особистості, наповнюючи її образи, уяву, переживання, розумову діяльність змістом.

Питанням формування професійної рефлексії майбутніх фахівців різних сфер займалися такі науковці, як А. Бізяєва, А. Веремчук В. Демський, Н. Димченко. Наприклад, А. Бізяєва [2] розглядає професійну рефлексію педагога як професійно важливу якість, що складає основу для формування соціально-перцептивних і комунікативних здібностей фахівця і зумовлює розвиток його професійної самосвідомості. А. Веремчук у своїх дослідженнях визначила, що професійна рефлексія майбутнього вчителя іноземної мови — це психологічний механізм професійного самовдосконалення і самоактуалізації, що виявляється у здатності фахівця займати аналітичну позицію по відношенню до себе і своєї професійної діяльності. Одним з критеріїв її сформованості є психологічна готовність до здійснення цієї діяльності [3].

Зокрема, В. Демський, досліджуючи формування професійної рефлексії у офіцерів-прикордонників, визначив, що значною мірою на ступінь її сформованості впливають такі параметри, як: самооцінка, емпатійність, стиль управління, окремі типологічні властивості особистості. Наприклад, високий та середній рівні розвитку професійної рефлексії спонукають офіцера до обрання переважно демократичного стилю управління, а низький — до авторитаризму та лібералізму. У 90 % офіцерів високий рівень емпатійності корелює з високим рівнем розвитку професійної рефлексії, а адекватна самооцінка — із середнім та високим рівнем професійної рефлексії [4].

Наприклад, професійну рефлексію менеджера-економіста Н. Димченко характеризує як психологічний механізм визначення ступеня узгодженості власного уявлення про успішного спеціаліста своєї сфери діяльності («Ідеальний образ професіонала»), уявлення про себе як фахівця цієї сфери, яким людина намагається стати («Ідеальний образ Я-професіонала»), та реального рівня успішності й ефективності себе в певній сфері діяльності («Реальний образ Я-професіонала»).

Рефлексивна спрямованість особистості пов'язана з усвідомленням і регуляцією способів здійснення діяльності, а рівень розвитку рефлексивної спрямованості постає визначальним фактором досягнення суб'єктом ефективних результатів діяльності. Даний процес дає змогу планувати власну діяльність та керувати нею, творчо осмислювати і розв'язувати проблемні ситуації, набувати нових смислів і цінностей. Розвиток рефлексивної культури студента виявляється

у глибині переосмислення власного досвіду та характеризується особистим внеском в організацію професійно-особистісного зростання, потребою у вільному виборі змісту діяльності, способів його розширення і поглиблення [8, 459—460].

У педагогічному аспекті розвиток і становлення професійної рефлексії студентів є важливою складовою цілісного освітнього процесу і слугує однією з умов, що забезпечують самопізнання і професійне самовдосконалення. Об'єктивно процес розвитку і формування рефлексивної культури є досить тривалим, оскільки починається в роки шкільного навчання і продовжується у професійно-педагогічній діяльності.

У результаті теоретико-методологічного вивчення психологічних чинників розвитку професійної рефлексії нами була висунута концептуальна ідея, основний зміст якої полягає у розумінні місця професійної рефлексії в системі підготовки студентів до професійної діяльності. Так, ми визначили, що сформована професійна рефлексія, по-перше, виступає фактором якісної підготовки, а по-друге, інтерпретується як інтегроване новоутворення особистості, яке складається з таких психологічних чинників:

1) знання про психологічні властивості «власного Я» та прийняття образу «професійного Я»;

2) уміння пізнавати себе через процес самоактуалізації зі сформованим самовідношенням до досягнення успіхів, користуватися власним типом поведінкової активності та внутрішнім потенціалом;

3) здатності долати умови підвищеного ризику та відповідальності за допомогою продуктивних копінг-стратегій, орієнтованих на вирішення задач.

Приспускаємо, що рефлексію діяльності можна дослідити через рівень продуктивності копінг-стратегії (продуктивний, непродуктивний, відносно продуктивний) та її направленості (когнітивна, поведінкова, емоційна), особистісну рефлексію — за допомогою вивчення рівня поведінкової активності, а інтелектуальну — через рівень самоактуалізації та орієнтації локус контролю. Сформованості професійної рефлексії, в свою чергу, залежать від рівня самоактуалізації та провідних складових цього феномену, рівня самовідношення, самоприйняття, самоповаги, типу поведінкової активності у стресових ситуаціях та рівня вольової саморегуляції.

Нашим дослідженням було охоплено 80 осіб, серед яких — 40 студентів та 40 фахівців. Студенти спеціальності «Технології робіт та технологічне обладнання аеропортів» факультету літальних апаратів Національного авіаційного університету склали основу для експериментальної групи, а представники професій підвищеного ризику, а саме: пілоти, штурмани, бортпровідники авіакомпанії «Марс РК», — контрольної групи. На етапі діагностики були використані такі методики: методика діагностики рівня розвитку рефлексив-

ності А. Карпова та методика визначення індивідуальних копінг-стратегій Е. Хайма.

За результатами проведеного дослідження ми отримали кількісні показники рівнів розвитку рефлексії в двох групах (рис. 1). До групи № 1 належать студенти, які об'єднані спільною організаційною діяльністю — навчанням. А групу № 2 складають представники професій, які об'єднані характерними для їх професій умовами праці (умови підвищеного ризику та відповідальності).

Встановлено, що для респондентів характерні такі показники стосовно низького рівня рефлексії: у групі № 1 з низьким рівнем рефлексії 25 % респондентів, а в групі № 2 — 7,5 %. З таким рівнем рефлексії особистість не здатна до аналізу власних дій та помилок, побудови алгоритмів виконання завдань, використання внутрішніх та зовнішніх ресурсів, віднаходження нових шляхів подолання труднощів, прояву якості засвоєних знань та досвіду. Встановлення характерного рівня рефлексії на даному етапі все ж таки сприяє перебудові моделі поведінки людини, переосмисленню та перебудові нею змісту власної свідомості та діяльності.

Із середнім рівнем рефлексії особистість починає звертатися до аналізу власної діяльності та вчинків інших людей, виявляти причини та наслідки власних дій, планувати власну діяльність, прогнозувати наслідки та імовірні ризики. Саме такі прояви емоційної, когнітивної та поведінкової реакції сприяють виникненню інсайту. Для студентів такі особистісні зміни необхідні в процесі взаємодії в колективі, виконання самостійної роботи, творчих задач, пошуку відповідей на суперечливі теоретичні питання, саморозвитку та самовиховання як майбутнього спеціаліста. Встановлено, що для респондентів даного дослідження характерні такі результати стосовно середнього рівня рефлексії: в групі № 1 — 62,5 %, в групі № 2 — 85 %.

З розвитком здібностей особистості до самоаналізу, контролю перебігу власних дій та вчинків інших, здатності до виокремлення причин та на-

слідків помилкових дій, побудови більш складних алгоритмів подолання труднощів формуються нові знання, уміння та навички (компетенції), здійснюється переорієнтація непродуктивних поведінкових стратегій подолання труднощів на відносно продуктивні та продуктивні, цим самим забезпечуючи позитивні результати, досягнення поставлених цілей, мінімізацію помилкових дій. Описані особистісні зміни свідчать про високий рівень розвитку рефлексії. За результатами нашого дослідження виявлено, що високий рівень рефлексії у групі № 1 мають 12,5 % респондентів, а в групі № 2 — 7,5 %.

За методикою Е. Хайма ми отримали показники копінг-стратегій і систематизували їх у табл. 1, 2. Зазначимо, що відповідно до цієї методики копінг-стратегії поділяються на продуктивні (П), тобто ті, які допомагають людині швидко та ефективно вирішити складну ситуацію; відносно продуктивні (О) — проявляються лише в деяких ситуаціях, мають характер лише ускладнених; непродуктивні (Н) — стратегії поведінки, що, навпаки, ускладнюють процес вирішення проблеми і сприяють формуванню негативних переживань. Певна систематизація дає змогу прослідкувати процентне співвідношення продуктивності та спрямування стрес-долаючих стратегій.

У групі студентів 85 % респондентів в складних життєвих ситуаціях використовують відносно продуктивний когнітивний копінг, і лише 15 % — продуктивний. Позитивним фактом є відсутність респондентів з непродуктивним способом долавання труднощів. Відносно продуктивні стрес-долаючі стратегії характеризуються тим, що проявляються у досліджуваних лише в деяких ситуаціях, які мають характер незначного напруження та ризику.

До відносно продуктивних когнітивних стратегій у студентів належать такі реакції, як дисиміляція (17,5 %), відносність (10 %), присвоєння сутності (25 %), релігійність (15 %), встановлення власної цінності (17,5 %). Продуктивною страте-

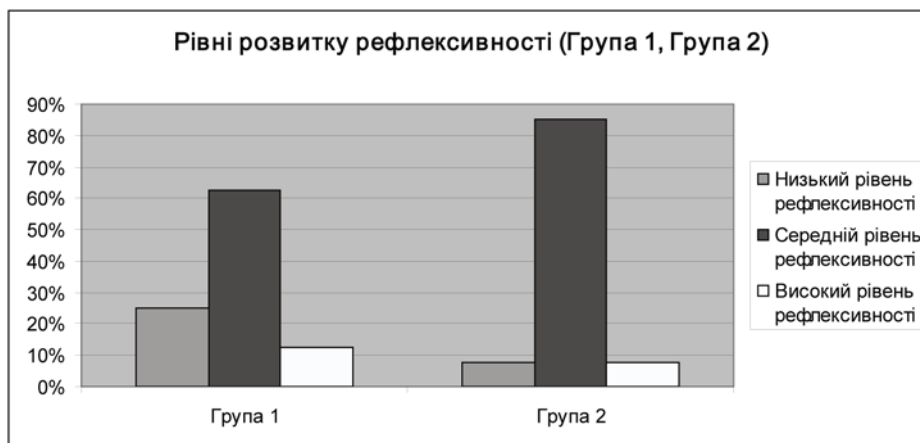

Рис. 1. Порівняльний аналіз рівнів рефлексії між студентами та фахівцями

**КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
АВІАЦІЙНОЇ СФЕРИ (ГРУПА № 1)**

№ п/п	Копінг-стратегії за спрямуванням	Продуктивність копінг-стратегій		
		(О) Відносно продуктивні, %	(П) Продуктивні, %	(Н) Непродуктивні, %
1	Когнітивний копінг	85	15	0
2	Емоційний копінг	35	45	20
3	Поведінковий копінг	65	12,5	22,5

Таблиця 2

**КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ФАХІВЦІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОФЕСІЙ
ПІДВИЩЕНОГО РИЗИКУ (ГРУПА № 2)**

№ п/п	Копінг-стратегії за спрямуванням	Продуктивність копінг-стратегій		
		(О) Відносно продуктивні, %	(П) Продуктивні, %	(Н) Непродуктивні, %
1	Когнітивний копінг	62,5	32,5	5
2	Емоційний копінг	22,5	65	12,5
3	Поведінковий копінг	47,5	32,5	20

гією за даним спрямуванням є прояв проблемного аналізу ситуації. Така стратегія характерна лише для 15 % респондентів (див. рис. 2).

У групі фахівців відносно продуктивні когнітивні стратегії застосовують 62,5 % респондентів, і спостерігається тенденція до збільшення відсотку застосування продуктивних копінг-стратегій (див. табл. 2). Але при цьому 5 % респондентів використовують непродуктивні стратегії. За рис. 3 знову ж таки можемо прослідкувати, які реакції характерні для фахівців в умовах підвищеного ризику та відповідальності. Відносно продуктивні когнітивні стратегії фахівців: дисиміляція (22,5%), прояв відносності щодо ситуації (7,5%), надання

сутності (10 %), приписування відповідальності релігійним силам (2,5 %), встановлення власної цінності перед іншими (5 %), ігнорування подій, які відбуваються (5 %), збереження самооволодіння (10 %). Продуктивною стратегією за даним спрямуванням, як і у студентів, є також проблемний аналіз ситуації, але в цій групі його застосовують 32,5 % респондентів. Негативний копінг когнітивного спрямування проявляється через примирення людини з тим, що відбувається, і відсутність бажання змінювати ситуацію (5 % респондентів).

В обох групах досліджуваних переважає продуктивна стратегія в емоційній сфері (див. рис. 4, 5).

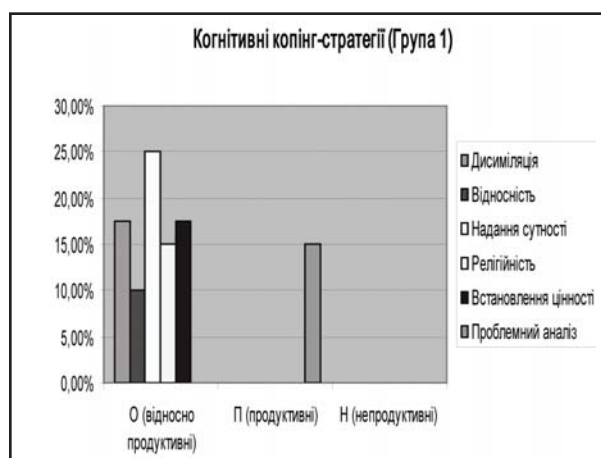

Рис. 2. Процентне співвідношення рівнів продуктивності когнітивної копінг-стратегії у студентів

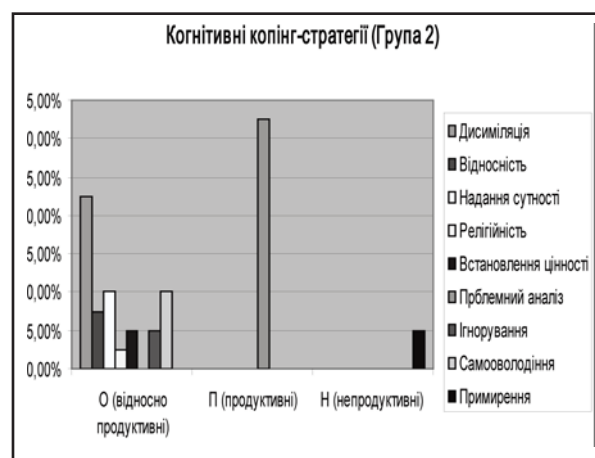

Рис. 3. Процентне співвідношення рівнів продуктивності когнітивної копінг-стратегії у фахівців

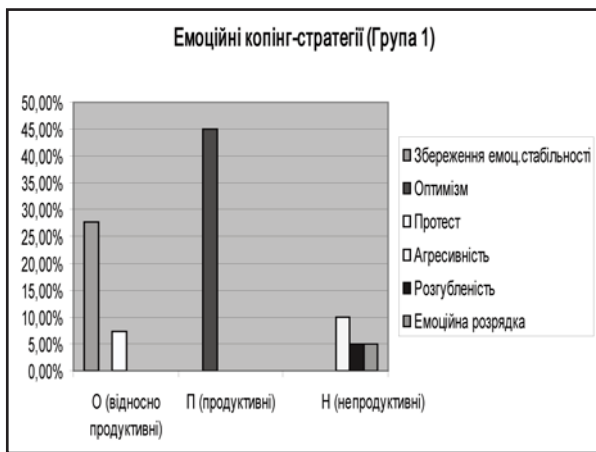

Рис. 4. Процентне співвідношення рівнів продуктивності емоційної копінг-стратегії у студентів

У групі № 1 прояв оптимізму характерний для 45 % респондентів, а в групі № 2 — для 65 %. Саме така емоційна реакція на екстремальну, напружену, неприємну ситуацію є ефективною, оскільки сприяє збереженню позитивного емоційного стану та втілює надію, віру і впевненість щодо вирішення складної ситуації.

До відносно продуктивних емоційних реакцій студентів належать збереження емоційної стабільності (27,5 %) та протистояння (7,5 %). Непродуктивними стратегіями є такі: агресивність (10 %), розгубленість (5 %), емоційна розрядка (5 %). Таким чином, 20 % респондентів не здатні на емоційному рівні вирішувати проблемні ситуації, труднощі.

У фахівців відносно продуктивні стратегії проявляються у 22,5 % респондентів і складаються з таких реакцій, як: протестування (2,5 %), збереження емоційної стабільності (12,5 %), пасивна кооперація (7,5 %). Негативні емоційні копінг-стратегії характерні для 12,5 % респондентів і складаються з пригнічення емоцій (5 %), самозвинувачення (5 %), емоційної розрядки (2,5 %). Самозвинувачення може проявлятися у вигляді приписування власної відповідальності за неприємну ситуацію. Така стратегія є непродуктивною, оскільки, з одного боку, людина може усвідомлювати власну позицію, відповідальність, формувати певний досвід, а з іншого — розвивати почуття провини та нікчемності, деформувати власну самооцінку.

Слід зазначити, що непродуктивні копінг-стратегії також мають місце в житті досліджуваних, адже не завжди є сили, внутрішня стабільність та зовнішня підтримка, щоб зуміти оволодіти собою у складних ситуаціях [5, 56–59]. Цілком природно, що людина виражає свої негативні емоції, переживання, думки. Залежно від особливостей індивідуальності це може проявлятися у когнітивній, емоційній, поведінковій сферах. На рис. 6, 7 зображені реакції поведінкових копінг-стратегій студентів та фахівців.

Рис. 5. Процентне співвідношення рівнів продуктивності емоційної копінг-стратегії у фахівців

Поведінкові копінг-стратегії цінні тому, що рівень продуктивності їх застосування можна спостерігати у практичній діяльності. Як для першої, так і для другої груп респондентів продуктивною поведінковою стратегією є співпраця. Але в групі фахівців цю стратегію застосовують 32,5 % респондентів, а в групі студентів — 12,5 %. Проблемний аналіз та співпраця дають змогу людині швидко, ефективно та з користю вирішувати проблеми, зберігати внутрішню рівновагу та створювати умови для подальшого функціонування власного організму в навколишньому світі.

Отже, відносно продуктивні поведінкові стратегії у студентів (65 %) проявляються за рахунок звернення за допомогою до друзів, старшого покоління (25 %), застосування конструктивної активності (20 %), компенсації переживання (10 %), відволікання від процесу вирішення проблемної ситуації (5 %), а також прояву в тій чи іншій мірі почуття альтруїзму (5 %) (див. рис. 6). Негативні поведінкові стратегії також мають місце в житті студентів. Відступ (12,5 %) та активне уникнення (10 %) — основні негативні поведінкові реакції у складних ситуаціях. У групі фахівців негативними поведінковими реакціями теж є активне уникнення (15 %) та відступ (5 %) (див. рис. 7).

На основі узагальнення результатів теоретичного та емпіричного аналізів за вищезазначеною проблематикою ми дійшли певних висновків. Так, особливої ефективності в процесі удосконалення задач підготовки майбутніх фахівців набуває поняття «професійна рефлексія».

Професійна рефлексія — це сформована здатність особистості до співвідношення власного особистісно-професійного потенціалу з кваліфікаційними вимогами обраної нею професії. Професійна рефлексія є тим новоутворенням особистості, що сприятиме підвищенню рівня професіоналізму за рахунок вибору продуктивної стратегії подолання труднощів діяльності в умовах підвищеного ризику та відповідальності.

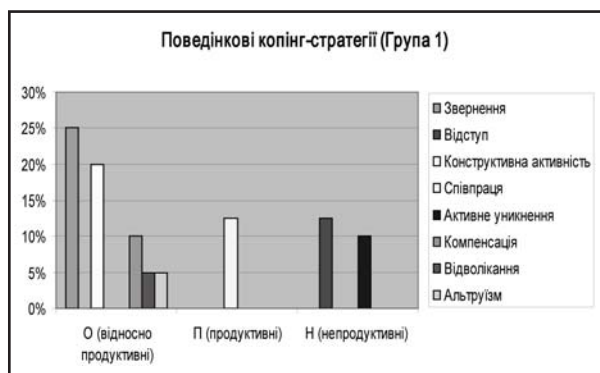

Рис. 6. Процентне співвідношення рівнів продуктивності поведінкової копінг-стратегії у студентів

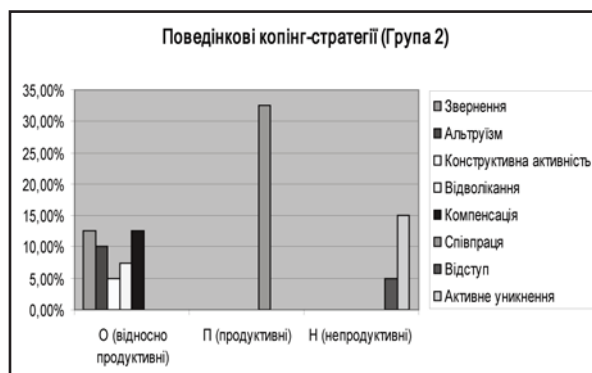

Рис. 7. Процентне співвідношення рівнів продуктивності поведінкової копінг-стратегії у фахівців

Дані нашої розвідки та порівняльна характеристика результатів ЕГ з КГ складають основу для подальшого розвитку дослідження. Середній та високий рівні рефлексивності взаємозумовлені направленістю та рівнем продуктивності копінг-стратегій. Саме продуктивні стратегії подолання труднощів заслуговують на особливу увагу, оскільки гарантують якісний результат. За результатами дослідження, характерними продуктивними стратегіями визначено почуття оптимізму (емоційна сфера), схильність до проблемного аналізу ситуації (когнітивна сфера), стремління до співпраці з членами колективу (поведінкова

сфера). Зазначені стратегії поведінки мають бути результатом постійного застосування професійної рефлексії як фахівцями, так і студентами, адже рівні успішності виконання професійних задач фахівців авіаційної сфери оцінюються здатністю до вибору продуктивних стратегій поведінки, орієнтованих на вирішення професійних задач, дотриманням самоконтролю і самооцінки, стремлінням до самоактуалізації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в отриманні більш детальних та глибоких результатів з метою створення програм, тренінгів, спрямованих на формування у студентів професійної рефлексії.

ДЖЕРЕЛА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Бизяева А.А. Психология думающего человека: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. — Псков.: ПГПИ им. С.М. Кирова, 2004. — 216 с.
3. Веремчук А.М. Развитие профессиональной рефлексии майбутнього вчителя іноземної мови: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.М. Веремчук. — К., 2009. — 23 с.
4. Демський В.В. Психологічні особливості розвитку професійної рефлексії офіцерів-прикордонників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / В.В. Демський. — Х., 2009. — 21 с.
5. Либина А.В. Стили реагирования на стресс: психологическая защита или совладание со сложными обстоятельствами // Стиль человека: психологический анализ / А.В. Либина, А.В. Либин. — М., 1998. — 589 с.
6. Психологические проблемы деятельности в особых условиях / Ин-т психологии АН СССР. — М.: Наука, 1985. — 232 с.
7. Хотинец В.Ю. Этнокультурные особенности профессиональной рефлексии / В.Ю. Хотинец, А.И. Троянская. // Психологический журнал. — 2011. — Т. 32. — № 6. — С. 57–73.
8. Щедровицкий Г.П. Рефлексия в деятельности / Г.П. Щедровицкий // Мышление. Понимание. Рефлексия. — М., 2005. — 800 с.

Рецензент: Сергєєнкова О.П., доктор психологічних наук, професор.

УДК 159.791.43.05

М.В. Сітцєва,

аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА РИЗИКИ ПЕРЕГЛЯДУ ДІТЬМИ МУЛЬТИПЛІКАЦІЇ

Мультиплікаційний сюжет є одним з найбільш продуктивних засобів роботи з дітьми, а мультиплікаційні образи — своєрідними морально-етичними еталонами для дитини. Мульт-

фільм володіє всіма характеристиками, необхідними для його сприйняття маленьким глядачем: наочністю, яскравістю, фантастичністю, динамічністю сюжету та простою сприймання. Тому